

ПОСТАТЬ ВИКЛАДАЧА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

THE STATUS OF A TEACHER THROUGH THE PRISM OF MODERN UKRAINIAN REALITIES

У статті розглянуто деякі аспекти педагогічної діяльності в умовах сучасних українських реалій. Підкреслено ключову роль викладача в забезпеченні високоефективного освітнього процесу, вплив його особистості на якість і результати підготовки фахівців. Визначено певні властивості педагога, зокрема гнучкість, толерантність, витриманість, уважність, які на сьогодні набувають надзвичайно важливого значення, оскільки здобувачі вищої освіти перебувають у стані перманентного стресу, зазнають постійного психологічного тиску, викликаного діями країни-агресора. Насамперед це стосується студентів-першокурсників, для яких властиві для цього етапу навчання процеси адаптації й соціалізації ускладнюються через особисті переживання та реакції на події сьогодення. Зазначено, що серед різноманіття функцій, виконуваних викладачем, на цей час актуальними є функції психолога й психотерапевта, виконання яких потребує певних знань, умінь і навичок надавати психологічну допомогу, вчасно реагувати й розв'язувати конфлікти, запобігати різним проявам стресової поведінки. Визначено ряд особливостей, притаманних сучасним студентам, які спричинені як реаліями воєнного часу, так і тривалим онлайн-навчанням. Проаналізовано й узагальнено результати педагогічного спостереження психоемоційного стану й поведінкових реакцій студентів I курсу. Соціально-психологічні чинники, що впливають на студента, особливо першокурсника, викликають широкий спектр реакцій, іноді акцентованих або критичних, на стресори, тож викладач має бути готовим до різних за характером та силою психологічних ситуацій, вміти аналізувати та реагувати на будь-які прояви емоційного напруження, володіти інструментами впливу та навичками стресоподолання. Психологічна функція педагогічної діяльності в реаліях українського сьогодення видається однією з ключових серед функцій педагога.

Ключові слова: педагогічна діяльність, роль та функції викладача, онлайн-навчання,

воєнний стан, психоемоційні особливості, студенту-першокурснику.

The article considers some aspects of pedagogical activity in the conditions of modern Ukrainian realities. The key role of the teacher in ensuring a highly effective educational process, the influence of his/her personality on the quality and results of specialist training are emphasized. Certain properties of the teacher are determined, in particular flexibility, tolerance, endurance, attentiveness, which are of extremely important importance today, since higher education seekers are in a state of permanent stress, subjected to constant psychological pressure caused by the actions of the aggressor country. First of all, this applies to first-year students, for whom the processes of adaptation and socialization characteristic of this stage of education are complicated by personal experiences and reactions to current events. It is noted that among the variety of functions performed by a teacher, the functions of a psychologist and psychotherapist are currently relevant, the performance of which requires certain knowledge, skills and abilities to provide psychological assistance, respond to and resolve conflicts in a timely manner, and prevent various manifestations of stressful behavior. A number of features inherent in modern students have been identified, which are caused by both the realities of wartime and long-term online learning. The results of pedagogical observation of the psycho-emotional state and behavioral reactions of first-year students have been analyzed and summarized. Socio-psychological factors that affect a student, especially a first-year student cause a wide range of reactions, sometimes accentuated or critical, to stressors, so the teacher must be prepared for psychological situations of different nature and strength, be able to analyze and respond to any manifestations of emotional tension, possess tools of influence and stress management skills. The psychological function of pedagogical activity in the realities of today's Ukrainian real life appears to be one of the key functions of a teacher.

Key words: pedagogical activity, the role and functions of a teacher, online learning, martial law, psycho-emotional features, first-year students.

УДК 378.091.12.011.3-051:378.048:355.01(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/82.2.8>

Філат Т.В.,

докт. філол. наук, професор,
завідувачка кафедри мовної підготовки
та гуманітарних наук
Дніпровського державного медичного
університету

Сидора М.Ю.,

викладачка кафедри мовної підготовки
та гуманітарних наук
Дніпровського державного медичного
університету

Запорожець О.С.,

викладачка кафедри мовної підготовки
та гуманітарних наук
Дніпровського державного медичного
університету

Постановка проблеми. Роль викладача в навчальному процесі завжди була предметом наукових досліджень та обговорень, оскільки його особистість, педагогічна майстерність, професіоналізм лежать в основі якісної освіти на кожному з її рівнів – від дошкільного до професійного. Багатогранність постаті викладача, його роль та функції науковці розглядають у різних площинах, аспектах та категоріях, але незмінною є основна думка про його визначальне та унікальне місце в освітньому процесі. Поліфункціональність педагогічної діяльності створює живий, постійно змінюваний та удосконалюваний соціально-психологічний комплекс, у якому переплітаються, спільно діють та взаємозбагачуються його складові – різні ролі викладача.

У сучасних українських реаліях, коли освіта продовжує йти шляхом до європейського освітнього простору, але вже четвертий рік поспіль через терени несправедливої та жорстокої війни, ролі та функції, які виконує педагог, видозмінюються, доповнюються, набувають іншого ієрархічного порядку за важливістю та своєчасністю. Педагог уже не тільки джерело знань та вихователь, наставник, координатор та мотиватор, який допомагає студентам розвивати критичне мислення, самостійність та адаптивність, фасилітатор, коуч, а на сьогодні ще й психолог та психотерапевт.

Основне завдання викладача – створити умови, в яких здобувач освіти зможе отримувати нові знання, аналізувати власний досвід, розвивати його,

самостійно планувати дослідницьку діяльність, ухвалювати рішення, а також стимулювати особистісний розвиток студента, мотивувати його до активного навчання та самовдосконалення. Сучасний викладач повинен бути гнучким до змін, орієнтуватися в новітніх дослідженнях у сфері освіти та впроваджувати інноваційні методи навчання. Він мусить уміти працювати з аудиторією, враховуючи різний рівень підготовки, індивідуальні можливості та потреби кожного здобувача освіти, а на сьогодні, в умовах жорстких та стресових українських реалій, – його психоемоційний стан.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить про постійний інтерес до проблеми місця та ролі викладача в навчальному процесі, зокрема в умовах сучасних тенденцій до зміни освітньої парадигми та під тиском соціально-політичних катаклізмів. Хоча багато наукових праць детально висвітлюють психологічні та педагогічні аспекти діяльності сучасного викладача, питання особистісного та адаптивного підходу нерідко залишаються поза увагою. Серед науковців, які досліджували роль педагога в освітньому процесі, варто відзначити В. Андрущенка, І. Табачек, Н. Бирко, М. Галицьку, С. Гончаренка, Л. Губерського, М. Євтуха, В. Журавського, І. Зязюна, В. Ременя, В. Кухаренко, І. Надольного, В. Огнев'юка, О. Савченко, О. Сердюка, О. Черковську, Р. Сичову, Н. Яксу та ін. Їхні роботи розглядають та аналізують професійну компетентність викладача, його вплив на учнів та студентів, ефективні методики викладання. Водночас актуальність проблеми, зокрема в умовах сучасних українських реалій, вимагає її подальших досліджень і більш глибокого опрацювання.

Дослідники визнають, що в навчальному процесі «викладач відіграє ключову роль: його творчий потенціал, здатність до розвитку та вдосконалення майстерності впливають на якість навчання та виховання майбутніх фахівців» [4, с. 106]. Віктор Андрущенко та Ірина Табачек наголосили, що «проблема вчителя – його професіоналізму, світоглядної культури, духовно-морального обличчя – одна з найактуальніших у педагогіці й філософії освіти... Зрозуміло, цей процес потребує теоретичного забезпечення. Тому дослідження проблеми формування особистості сучасного вчителя видається нам завданням невідкладним» [1, с. 58]. Автори, осмислюючи роль та функції викладача в сучасних умовах, зробили невтішний висновок про те, що «склалася непроста ситуація: з одного боку, суспільство висуває надзвичайно високі вимоги до психолого-педагогічної підготовки вчителя, рівня його зальної та професійної культури, а з іншого – не створило оптимальних умов для самовдосконалення педагога, всебічного розвитку майбутнього фахівця» [1, с. 65-66].

Дослідники також виокремили найважливішу рису, яка повинна бути притаманна педагогу: «Вчителю неодмінно має бути притаманна така риса, як інтелігентність. Чим інтелігентніший вчитель як особистість, тим більше шансів, що і його вихованці виростуть людьми самостійно мислячими, внутрішньо довершеними, особистостями, які тонко сприймають прекрасне. Адже розбудити і викликати інтерес до науки, літератури, мистецтва і природи може тільки висококультурна особистість» [1, с. 63].

Науковиця Теннессі Дена Уайз стверджує, що «...аудиторія може бути мотивована до застосування на практиці рекомендацій, отриманих під час навчальної діяльності, частково тому, що вона (аудиторія) відчувала, що інструктор індивідуально їх поважає і цінує. Як невдовзі дізнаються нові викладачі, створення змін у поведінці, практиці чи переконаннях вимагає набагато складнішої науки та мистецтва, ніж просто вибір правильної інформації для передачі» [8].

Мета статті – проаналізувати функції викладача в закладах вищої освіти та їхню трансформацію через призму сучасних реалій, виявити та охарактеризувати зміни поведінки студентів, висвітлити особливості педагогічної діяльності в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Українське суспільство просочене війною, і ця отрута впливає на всі рівні людського буття, всі системи як організму окремої людини, так і всього народу. Вона спричинює деструктивні зміни, які відбуваються, зокрема, і в освітньому полі – і не лише на рівні організації та матеріально-технічних проблем, але й, у першу чергу, у свідомості та психічному стані учасників педагогічного процесу. Максим Горіховський та Валерік Оганесян справедливо стверджують, що однією з глобальних проблем повномасштабної війни, розв'язаної росією проти України, є «гуманітарна та соціальна катастрофи» [2, с. 78]. Ця катастрофа має трагічні виміри для української освіти, відкинувши середню та вищу школу на декілька десятиліть назад. Дослідники наголошують на тому, що «війна, окрім фізичного насилля, принесла із собою ряд психологічних проблем, які потрібно вирішувати, а також будувати освітній процес в умовах постійної загрози ракетних ударів, артилерії чи бомбардування: змінювати норми очного навчання відповідно до спроможності закладу, забезпечення захисту учасників освітнього процесу під час повітряних тривог тощо» [2, с. 78]. У грудні 2024 року Всесвітня організація охорони здоров'я опублікувала звіт про країни, які за останнє десятиліття пережили збройні конфлікти. У документі зазначається, що кожен п'ятий мешканець таких країн може зіткнутися

з проблемами психічного здоров'я. За оцінками науковців, в Україні ця цифра може сягнути 9,6 мільйона осіб [7]. Тому в період воєнного стану викладач повинен надавати студентам підтримку та допомагати їм знаходити психологічні ресурси для подальшого навчання й подолання кризових ситуацій. Функції та ролі викладача набувають нового сенсу, переломлюючись через призму сьогочасних реалій.

Однією з найбільш вразливих груп, на наш погляд, є студенти-першокурсники, робота з якими потребує кропіткого й системного підходу, з урахуванням усієї сукупності притаманних для цього етапу соціально-психологічних чинників (труднощі адаптації, активний процес соціалізації, зокрема і професійної, навчальне навантаження тощо). «Важливо враховувати особливості вікового розвитку студентів, у яких час навчання в закладі вищої освіти на перших курсах визначається як сенситивний для формування професійної самосвідомості, характеризується підвищеною чутливістю, схильністю до сумнівів, фіксацією на власних переживаннях і невпевненістю в собі». [3, с. 37]. До вищевказаних особливостей додається перманентний стрес, викликаний воєнними діями в державі, який спричиняє суттєві зміни в психічному стані та поведінкових реакціях на нові умови навчання.

Окрім стресорів, пов'язаних з війною, серйозним, хоча й вимушеним викликом для освіти під час пандемії COVID-19 та воєнного стану стало онлайн-навчання. Школярі, які останні п'ять років провели віч-на-віч із монітором, позбавлені вміння зосередитися на предметі вивчення, навичок аналізу та узагальнення, тож викладач вищої школи має частково реалізувати функції, які виконував викладач середньої школи: навчити студентів зосереджуватись, слухати викладача, виконувати завдання, систематизувати вивчене. До вищого навчального закладу студенти приходять, відірвавшись від сім'ї, школи, друзів, звичайного оточення, тому на початку студент потребує допомоги та підтримки ректорату, деканату, викладача, психолога. Йому складно орієнтуватися в поки що «чужому» просторі, спілкуватися з незнайомими людьми, це викликає розгубленість, занепокоєння, тривогу. Окрім того, під час війни змінився режим життя й навчання студентів, підпорядкований відключенням світла, інтернету, постійним тривогами через ракетні та дроніві атаки росії. Працюючи в студентській аудиторії, викладач повинен бути готовим до того, що може бути шокованим зовнішнім виглядом, висловлюваннями студентів, інколи – ставленням до викладача та товаришів. Але педагог повинен залишатися толерантним, витриманим, ні в якому разі не намагатися привселюдно «виховувати» студента. Інколи копітка щоденна робота приводить до позитивних результатів.

У сучасних умовах студенти проявляють більш виражені, часто акцентовані особливості характеру та поведінки, відбувається помітний процес розшарування студентських груп на різних рівнях їх функціонування. За результатами педагогічних спостережень та їх аналізу можна виділити деякі особливості та виокремити певні групи за емоційними, соціальними, комунікативними, когнітивними ознаками.

Певна група студентів спрямовує свої зусилля та весь вільний час на оволодіння знаннями та досягнення найвищих результатів у навчанні, відгороджуючись від спілкування з одногрупниками та будь-яких видів студентського життя, що виходять за межі навчання. Онлайн-навчання в школі вивільнило багато часу для самостійної роботи. І цей тип учнів проявив велику наполегливість та завзятість, самостійно опановуючи не тільки передбачений програмою матеріал, а й нові теми, не заплановані шкільною програмою. Водночас частина студентів, навпаки, не здатні до продуктивної навчальної діяльності через нерозвинені навички самостійної роботи, невміння організувати та систематично працювати над засвоєнням необхідного матеріалу.

Виділяються студенти, які виявляють відчуженість, замкнутість, відокремленість від соціуму. Як наслідок – розгубленість та нездатність пристосуватись до нових умов навчання. Наприклад, студент, який протягом трьох перших днів навчання відвідував заняття не зі своєю групою, і лише завдяки викладачеві зорієнтувався в такому простому, на перший погляд, організаційному питанні. Інший приклад – студент, який протягом двох місяців ні з ким в групі не спілкувався, до викладачів ставився насторожено, важко опановував предмети, навіть хотів покинути навчання. Але поступово, крок за кроком, викладачі намагалися залучити його до навчального процесу, заохотити, похвалити. Вже через три місяці хлопець змінився: став посміхатися, потроху брати участь у семінарах, отримувати позитивні оцінки. Не можна не погодитися з колективом авторів Української медичної стоматологічної академії (м. Полтава) про те, що «викладач мусить бути справедливий, порядний, чесний, розуміти студентів, адекватно оцінювати їх і бути другом. Ці риси здебільшого зазначають студенти. Їм важливо в особі викладача мати не лише чудового лектора, а й порадирика, того, хто їх спонукає до чогось – наприклад, до тої ж науки чи професійного саморозвитку, творчості. Ще одна вимога до викладача – повага до особистості. Це вміння реагувати на потреби студентів, дослухатися до їхньої думки, навіть інколи, якщо потрібно, відійти від теми заняття і поговорити про те, чим переймається молодь. До основних психолого-педагогічних якостей викладача належать його коректність, тактовність і моральність. Яким

би не був студент, викладач не може дозволити собі принизити чи образити його без втрати свого авторитету як професіонала» [6, с. 172]. Цікаво, що п'ять-шість років тому при анкетуванні студенти виділяли серед найголовніших такі якості викладача: професіоналізм, чесність, порядність, повага до студентів. Сьогодні студент хоче відчувати турботу та співчуття викладача. Два роки пандемії та три роки війни змусили студента бачити у викладачі не тільки носія знань, а й захисника, психолога.

Серед студентів I курсу часто спостерігаються гострі реакції навіть на звичайні навчальні ситуації, причому це можуть бути крайнощі – як вияви конфліктності, агресії або нігілізму, так і схильність до образливості, сліз та істерики. Вихід з таких ситуацій визначається ступенем готовності викладача до правильного розуміння та своєчасної реакції задля розв'язання, а в ідеалі – запобігання таким виявам емоцій, тобто актуальною стає функція модератора навчального процесу. Інколи реакції студентів на постійний вплив стресорів бувають вражаючими для навколишнього оточення, занадто сміливими, кардинальними, іноді екзальтованими. Студенти часто не витримують умов навчання у воєнний час. Їхній протест проти жорстокості ракетних обстрілів росії проявляється по-різному. Хтось знаходить себе в допомозі дітям з дитячих будинків, хтось допомагає у лікарнях доглядати за пораненими, залучається до зборів грошей на озброєння. Інколи протест набуває характеру, який складно пояснити з точки зору здорового глузду, – фарбування волосся в кричущі кольори, екстраординарний одяг, татування по всьому тілу, що є, за поясненнями самих студентів, своєрідним викликом сучасним реаліям та трагічним нагадуванням про те, що вчинили загарбники з Україною та українським народом.

Також виділяються групи студентів, які демонструють підвищену активність, бажання брати участь у будь-яких заходах, прагнуть спілкування з викладачами й одногрупниками, охоче, за будь-якої нагоди розповідають про себе, потребують тактильного сприйняття оточення через рукостискання, обійми. Така група студентів, на перший погляд, потребує менше уваги й підтримки, але виникає потреба в спрямуванні їхньої енергії, визначенні пріоритетів діяльності, оскільки це часто призводить до розсіювання сил та хаотичності. Тож для таких студентів викладач має бути в першу чергу тьютором та ментором.

Викладач під час заняття виконує одночасно різні функції, але в теперішніх умовах він має також вміння реагувати на різні за глибиною та характером вияви, іноді несподівані й на перший погляд немотивовані, що потребує уважності, миттєвої реакції, гнучкості у виборі правильного шляху подолання різних ситуацій. Тож викладач має бути

психологом, психотерапевтом, володіти методами аналізу та подолання психологічних проблем своїх студентів. Це потребує, окрім іншого, постійної взаємодії всіх підрозділів навчального закладу, у першу чергу деканатів та кафедр, адже викладач, який володіє інформацією про особливості життя своїх підопічних (втрата рідних, переселення, громадська діяльність, волонтерство, особисті обставини), може більш ефективно долати труднощі, що виникають.

Викладач, як і будь-який мешканець нашої країни, потерпає від жахиття війни, долає випробування, як особисті, так і пов'язані з професійною діяльністю. Тож актуальним постає питання: де брати енергію, звідки черпати сили, як поповнювати внутрішні психологічні та фізичні ресурси? Звичайно, невичерпним джерелом наснаги є сама педагогічна творчість, адже в її процесі суб'єктивний зв'язок викладач-студент – це вже основа взаємопідтримки та взаємообміну творчою енергією, але в тому випадку, коли викладач, як рушійна сила цього зв'язку, не «фейковий», який «не здатен продукувати ефективні ідеї, впроваджувати інновації, працювати для результату» [5, с. 13], а справжній, який «думає й працює інакше. Він бачить результат, уявно вибудовує шлях його досягнення та реалізує все на практиці, пропускаючи через творчість, креативність, постійну інтелектуальну роботу. Будучи джерелом для інших, зокрема слухачів (курсантів, студентів), викладач сам досягає й допомагає їм досягати цілей, вищих, ніж ті, що здаються досяжними» [5, с. 14].

Висновки дослідження і подальші перспективи в цьому напрямку. У сучасних надважких умовах військового часу ступінь відповідальності викладача за якість та результати навчального процесу зростає у стократ, адже до функцій педагогічної діяльності додається й набуває надзвичайної важливості здатність бути психологом, психотерапевтом. У своїй повсякденній роботі викладачі стикаються з різними типами реакції на стресори, пов'язані як з тривалим онлайн-навчанням, так і реаліями воєнного часу. Комплекс соціально-психологічних чинників, які впливають на студента, особливо першокурсника, обтяжений через реалії воєнного часу, що викликає найрізноманітніші, часто загострені прояви емоційного напруження. Викладач має бути чутливим до психоемоційного стану, розуміти психічні процеси, які відбуваються в умовах перманентного стресу, вміння реагувати відповідно до ситуації, володіти інструментами впливу та навичками стресоподолання як щодо студентів, так і щодо себе. Тож психологічна функція педагогічної діяльності на сьогодні набуває нового значення, зазнає суттєвих змін, посідає одне з ключових місць серед функцій педагога. Видається доцільним дослідження методик та інструментів впливу на психоемоційний

стан, які дозволять запобігати кризовим ситуаціям під час навчального процесу та пом'якшувати деструктивний вплив сучасних українських реалій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрущенко В., Табачек І. Формування особистості вчителя в сучасних умовах». Політичний менеджмент. 2005. № 1. С. 33–37.
2. Горіховський М., Оганесян В. Використання різних видів навчання студентів фахової передвищої освіти в умовах війни: теорія та практика. Український педагогічний журнал. 2022. № 3. С. 77–89.
3. Калинюк Н.М. Професійна ідентичність як наукова проблема. Збірник наукових праць «Педагогічні науки». 2019. № 89. С. 33–38.
4. Кібенко Л.М., Брюховецька І.В., Ступак І.П. Роль викладача в сучасному освітньому середовищі: фасилітатор, тьютор, ментор. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 91. 292 с.
5. Красницька О.В. Постать сучасного викладача: справжність і фейковість. Імідж сучасного педагога. 2023. № 3. С. 11–17.
6. Пустовойт Г.Л., Ярмола Т.І., Кострікова Ю.А., Талаш В.В., Ткаченко Л.А. Викладач і студент: суперники чи однодумці? Сучасна медична освіта: методологія, теорія, практика. Полтава, 2020. С. 171–173.
7. Mental Health Needs Rise as War Continues in Ukraine <https://learningenglish.voanews.com/a/mental-health-needs-rise-as-war-continues-in-ukraine/7047824.html>
8. Wise D. Teaching or facilitating learning? Selecting the optimal approach for your educational objectives and audience. Journal of Extension. 2017. № 55 (3). URL: <https://www.joe.org/joe/2017june/11.php>: дата звернення: 05.01.2024.